

Список використаних джерел:

1. Буткевич В.Г. Радянське право і міжнародний договір. Київ: Вища школа, 1977. 264 с.
2. Теорія держави та права: навч. посіб. / Є.В. Білозьоров, В.П. Власенко, О.Б. Горова, А.М. Завальний, Н.В. Заяць та ін.; за заг. ред. С. Д. Гусарева, О.Д. Тихомирова. Київ: НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.
3. Шершеневич Г.Ф. Общая теория права: Учебное пособие. Том 1. Москва, 1995. 720 с.
4. Придворов Н.А., Трофимов В.В. Правообразование и правообразующие факторы в праве. Москва: Норма: ИНФРА-М, 2012. 400 с.
5. Лейст О.Э. Сущность права. Проблемы теории и философии права. Москва, 2002. 288 с.
6. Царьков И.И. Развитие правосознания в европейской традиции права. Санкт-Петербург, 2006. 344 с.

ЄВДОКИМОВ В. В.,

доктор економічних наук, професор,
ректор

(Житомирський державний
технологічний університет)

УДК 340.1

**ТРАНСФОРМАЦІЯ СИСТЕМИ ВИБОРЧОГО ПРАВА В АВСТРО-УГОРСЬКІЙ
В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ**

У статті здійснюється аналіз виборчого законодавства імперії Габсбургів, що почало розвиватися в другій половині ХІХ ст., коли імперія вступила в епоху конституціоналізму. Основна увага акцентується на виборчих кампаніях до Галицького крайового сейму, який у досліджуваній період перетворився на осередок політичного і суспільного життя краю. Визначаються основні передумови й етапи трансформації виборчого законодавства та його наслідки для розвитку українського національного руху в імперії.

Ключові слова: виборче законодавство, норми права, конституціоналізм, система парламентаризму, крайовий сейм, виборча кампанія.

В статье проводится анализ избирательного законодательства империи Габсбургов, которое начало развиваться во второй половине XIX в., когда государство вступило в эпоху конституционализма. Основное внимание акцентируется на избирательных кампаниях в Галицкий краевой сейм, который в исследуемый период превратился в очаг политической и общественной жизни края. Определяются основные предпосылки и этапы трансформации избирательного законодательства и его последствия для развития украинского национального движения в империи.

Ключевые слова: избирательное законодательство, нормы права, конституционализм, система парламентаризма, краевой сейм, избирательная кампания.

The article analyzes the electoral legislation of the Habsburg empire, which began to develop in the second half of the 19-th century, when the state entered the era of constitutionalism. The main attention is focused on election campaigns in the

Galician Sejm, which during the period under investigation turned into a hotbed of political and public life in the region. The main prerequisites and stages of the transformation of electoral legislation and its consequences for the development of the Ukrainian national movement in the empire are determined.

Key words: *election law, norms of law, constitutionalism, system of parliamentarism, regional diet, election campaign.*

Постановка проблеми. Норми виборчого законодавства є основоположним чинником трансформації суспільної свідомості, оскільки безпосередньо впливають на вектор розвитку країни. Із часу проголошення незалежності в 1991 р. і по сьогоднішній день ми є свідками реформування системи виборчого права. Реформи мають як позитивні, так і негативні наслідки. Другі є більш очевидними. З огляду на цю ситуацію, наукової та суспільної актуальності набуває дослідження історико-правової традиції виборчого законодавства на українських землях.

На нашу думку, вартими уваги є норми виборчого права імперії Габсбургів, які були складовою системи парламентаризму Австро-Угорщини, а також визначально вплинули на рівень правосвідомості населення того часу. Розкриттям правових засад виборчої системи щодо Галицького крайового сейму ми зможемо також простежити еволюцію вітчизняної традиції парламентаризму і представницьких органів влади.

Методологічною основою нашого дослідження стали праці О. Аркуші, В. Баран, Т. Батенка, С. Гродзіцького, Л. Ілина, В. Кульчицького, К. Левицького, І. Мельника й ін. Характерною рисою зазначених досліджень є акцентування уваги на правовій системі імперії Габсбургів, а також на нормах виборчого права, які застосовувалися під час виборів до імперського парламенту та Галицького сейму.

Дослідження генези норм виборчого законодавства на українських землях важливе з огляду на кілька причин. По-перше, дана проблема є малодослідженою. По-друге, історико-правові дослідження важливі з огляду на формування цілісної концепції національного державотворення та приналежності української правової традиції до європейської. По-третє, виборче законодавство імперії Габсбургів забезпечило не лише практичний досвід українців, що отримали депутатські мандати, а й стало фундаментом для розвитку української державницької думки та правничих шкіл.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз характерних рис та особливостей застосування законодавства Австро-Угорщини, що регулювало процедуру виборів до крайового сейму, а також реформування даної системи на початку ХХ ст.

Результати дослідження. У правовій спадщині імперії Габсбургів традиція виборчого законодавства має давню історію. Це пояснюється тим, що Австрійська імперія ще у XVIII ст. ввійшла в епоху освіченого абсолютизму, однією зі складових частин якого було скликання станових сеймів у провінціях імперії. Так, ще 1775 р. у Львові почав роботу становий сейм, який складався з 10 представників від духовенства, 10 вищих урядовців та понад 100 шляхтичів і магнатів [10]. Також гарантовані депутатські мандати мали ректор Львівського університету, львівський бургомістр, один зі львівських патрициїв і один представник від львівського патриціату. Згодом імператриця Марія Терезія пообіцяла реформувати норми делегування кандидатів до станового сейму на користь збільшення представництва від міст і містечок краю. Однак цієї обіцянки так і не виконала.

Організація станових сеймів – перший практичний досвід парламентаризму на українських землях. Проте становий сейм мав вузьку, символічну сферу компетенцій щодо надання рекомендацій до формування крайового бюджету [11]. Проіснувавши до вересня 1845 р. становий сейм не став дієвим законотворчим органом. Він радше був місцем організації і правових дискусій німецької та польської знаті, оскільки серед найвищих керівників органів самоврядування, магнатів та шляхти не було українців. Проте саме процедура делегування послів до станового сейму започаткувала так звану куріальну виборчу систему, що з утвердженням конституційних норм 1860-х рр. стала традиційною.

Черговим етапом формування виборчого законодавства імперії Габсбургів стали події загальноєвропейської революції 1848–1849 рр., коли було підготовлено кілька проектів конституції, кожен з яких передбачав формування виборного парламенту – рейхстагу. У Конституції від 4 березня 1849 р. зазначалося, що нижня палата рейхстагу – палата депутатів – формувалася шляхом народного волевиявлення [12]. Такі норми, що були задекларовані в п. 46 Конституції, започаткували загальне виборче право, яке, правда, мало декларативний характер, оскільки вводило кількеступеневу майнову і вікову процедуру виборів.

Основою куріального підходу був принцип, що один депутат повинен представляти не менше як 100 тис. населення. Майновий ценз становив п'ятсот гульденів (п. 42) [14, с. 265].

В останній третині XVIII – у першій половині XIX ст. в Австрійській імперії були сформовані передумови для розвитку правових норм, що регламентують процедуру виборів. Сстанові сейми та рейхстаг, які існували в імперії, не були повноцінними представницькими органами влади. Вони мали дорадчих характер та цікавили магнатів, які в такий спосіб піднімали свій соціальний статус. Тільки в другій половині XIX ст., коли ідеї боротьби за національно-територіальну автономію і розширення політичних прав набули поширення, а з 1861 р. були створені крайові сейми, виборчі кампанії перетворилися на своєрідні двигуни політичного життя кожної провінції. Особливо активно виборче право реалізовувалося в Галичині. Цьому сприяло насамперед польсько-українське політичне протистояння.

Під час характеристики виборчого законодавства імперії Габсбургів другої половини XIX ст. насамперед варто розмежувати норми права, що регламентували процедуру виборів до крайового сейму та до імперського парламенту. Це фактично були дві окремі системи, які тільки в окремих аспектах мали спільні риси. Зважаючи на те, що українці не мали численного представництва в імперському парламенті, і проблема ця є достатньо вивчена у вітчизняній історико-правовій науці (заслужують на увагу дослідження А. Баран [2; 3; 4]), ми акцентуватимемо увагу насамперед на особливостях правових норм, що регулювали процес виборів до крайового сейму, який перетворився на осередок політичного життя Галичини.

Основним нормативним актом, що регулював виборчу кампанію, були Крайовий статут і Виборча сеймова ординація (26 лютого 1861 р.) [8, с. 6]. Згідно з цими документами, вибори до крайового сейму відбувалися на основі сформованих виборчих округів, яких налічувалося 140 і вони для спрощення процесу організації повторювали судові округи. З кожного округу обирали одного депутата. Ще десять місць були вірільними. Сім із них належали церковним ієрархам (три – львівським архієпископам, два – перемишським, тарнавським і станіславським) [7, с. 191]. Право бути сеймовим послом мали ректори Львівського і Краківського університетів. 1866 р. вірільний голос отримав єпископ Краківський [5, с. 36].

Характерною рисою виборчого законодавства була так звана куріальна система, яка наділяла правом голосу кожного громадянина Австрійської імперії, який досяг 24-річного віку і проживав у громаді не менше шести місяців. Право бути обраним мав кожний, хто досяг 30-річного віку [13, арк. 6]. Таку систему відомий польський дослідник системи галицького парламентаризму С. Гродзіцький називає «пережитками Середньовіччя» [15, с. 42].

Перша курія дістала назву великої земельної власності, оскільки до неї входили власники спадкових маєтків, які сплачували щорічно податків на суму 200 крон [8, с. 6]. Представники цієї курії обирали 44 депутати [6, с. 165]. Друга курія – торгово-промислова – представляла делегатів торгово-промислових палат найбільших міст краю – Львова, Кракова та Бродів, які делегували трьох послів. Згодом кількість послів від Львова і Кракова було збільшено. Причиною збільшення стало зростання кількості торгівців і промисловців, що було закономірним явищем межі XIX – XX ст., а з іншого боку – задоволення інтересів фінансових груп було запорукою політичної стабільності імперії.

Третя, міська курія обирала 20 послів, а право голосу мали особи, що були внесені до списку платників податків, сформованого 1849 р. [1, с. 10]. Також були обмеження – обирати могли тільки дві третини списку. Тобто простежувався майновий ценз. Ті, хто платив найменшу кількість податків, не мали права голосу.

Найбільшу кількість депутатів делегувала четверта курія. Вона об'єднувала 90,8% громадян краю [8, с. 7], які обирали 46% депутатів Галицького крайового сейму. Це була так звана сільська курія, а тому вибори тут відбувалися у два етапи. Це пояснювалося і тим, що влада не могла забезпечити фізичного доступу всіх виборців до місць голосування, а тому спочатку обирали правиборців, а ті, у свою чергу, голосували за сеймових депутатів. Одного правиборця обирали в середньому 500 тих, хто голосував, якщо громада налічувала 750 мешканців, то вибирали двох [5, с. 36].

Отже, куріальна система виборів гарантувала захист інтересів великих землевласників та нівелювала правові вимоги інших прошарків населення. Показово, що навіть представники міст і промислово-торгової знаті мали менше мандатів, ніж селяни. Це можна пояснити аграрним характером краю, хоча розвиток таких міст, як Львів і Краків, потребував реформування виборчого законодавства.

Недосконалість проявлялася також у тому, що представників першої курії обирали кількома десятками голосів, тоді як для отримання перемоги в четвертій курії необхідно було мати підтримку кількох тисяч виборців. Л. Ілін щодо цього наводить цікавий вислів польського депутата від четвертої курії І. Дашинського під час дискусії з поміщиком В. Дзедушицьким: «Граф Дзедушицький, на мій погляд, для мене нічого не представляє, мене вибрало 20000 громадян, а пана Дзедушицького якимось товариством з декількох шляхтичів» [7, с. 195].

День виборів оголошував крайовий намісник, про що сповіщалося у всіх крайових газетах не пізніше як за шість тижнів до даного заходу. Варто зауважити, що процедура формування виборчої комісії і проведення виборів була досить демократичною. Комісія формувалася із самих виборців, для громад величиною 500–10 000 осіб становила п'ять членів, а в більших громадах – сім, але за взаємною згодою комісія могла бути й більшою [13, арк 10]. Абсолютною більшістю голосів комісія вибирала голову. Виборці для голосування запрошувалися відповідно до списку, сформованого напередодні. Підрахунок голосів відбувався в присутності всіх виборців – голова комісії розкривав урну і по одному виймав бюлетень, надривав його і зачитував ім'я кандидата. Далі передавав бюлетень кожному члену комісії, який мав засвідчити його правдивість [13, арк. 14].

Недоліком виборчого законодавства була відсутність норм, що передбачали можливість проведення виборів в один день. Причиною численних зловживань було те, що в різних куріях вибори відбувалися в різні дні, а тому магнати, які не отримали відповідної кількості голосів, могли балотуватися і в четвертій курії, де вони зазвичай їх купляли.

Виборчий закон відображав соціальну структуру суспільства, цілковито ігнорував соціальний чинник. Гарантованими для українців були тільки три вірільні місця від церкви.

Цікаво, що виборче законодавство чітко регулювало процедуру агітації виборців. Наприклад, українці, які балотувалися до сейму, за основне місце агітації обирали церкву. Це пояснюється кількома причинами. По-перше, більшість українських делегатів до сейму були священиками, а тому церква ставала їхнім основним місцем агітації. Це можна розцінювати як певне зловживання. Хоча, по-друге, церква була осередком життя окремої громади і сюди щонеділі збиралися практично всі дорослі виборці, особливо ті, хто мав право голосу, тому це була найкраща площадка для політичних дебатів.

Варто також зауважити, що перемога на виборах не гарантувала депутатського мандата. На перших засіданнях сеймової каденції відбувалося підтвердження мандатів і проводилася своєрідна ревізія зловживань і махінацій, що мали місце. Через те, що абсолютну більшість у крайовому сеймі становили польські депутати, вони часто скасовували мандати українським послам.

На початку ХХ ст. загострилося українсько-польське протистояння, причиною чого була боротьба українців за реформу загального виборчого права. Реформа стосувалася виборів до імперського парламенту, але її проведення мало б позитивно вплинути на виборчі кампанії до крайового сейму. 1907 р. в імперії запроваджене загальне виборче право, за яким активним виборчим правом наділялися особи чоловічої статі віком від 24 років і більше, які

мали австрійське громадянство та щонайменше річний ценз осілості. Пасивним виборчим правом були наділені чоловіки від 30 років і більше, які мали щонайменше 3 роки австрійського громадянства [4, с. 11].

Отримавши більшу кількість депутатів в імперському парламенті, галицькі українці активізували боротьбу і за реформу сеймової виборчої ординації 1861 р. За сприяння митрополита А. Шептицького, який активно долучився до політичного життя, 1914 р. вдалося досягти українсько-польського політичного компромісу, результатом якого була згода поляків на збільшення кількості депутатських мандатів для українців шляхом спрощення виборчої системи. Так, 14 лютого 1914 р. Галицький сейм ухвалив реформу Крайового статуту та Виборчої ординації [10]. Про значення цього рішення свідчать слова К. Левицького про те, що проведена реформа «надала виборче право значно ширшим народним масам, як се було досі, бо запровадила загальне, безпосереднє і тайне право голосування в сільській і загальній міській курії, чим наблизилася до засад демократичної виборчої реформи та українцям дала спроможу вибрати також своїх заступників з міст до галицького Сейму» [9, с. 687–688]. На його думку, вибори організовані відповідно до нових принципів «мали стати зародом політичної автономії українського народу» [9, с. 687–688].

На жаль, даний закон так і не був реалізований, оскільки чергові вибори до Галицького сейму були перервані подіями Першої світової війни.

На нашу думку, суть виборчого законодавства імперії Габсбургів дуже влучно охарактеризувала А. Баран, яка зауважила, що запроваджений принцип виборно-правової винятковості базувався на принциповому бажанні допустити чи не допустити конкретні соціальні групи населення до активного політичного життя [2].

Висновки. Отже, виборче законодавство імперії Габсбургів пройшло кілька етапів у процесі свого становлення. Започаткована під час організації станового сейму й імперського парламенту 1849 р. система виборчого законодавства характеризувалася куріальним складником, що був пережитком Середньовіччя. З іншого боку, норми законодавства уможливили розвиток української державницької думки. Практичний досвід, набутий у стінах Галицького сейму, став вагомим складником процесу визвольних змагань 1917–1921 рр.

Список використаних джерел:

1. Аркуша О. Галицький сейм: виборчі кампанії 1889 і 1895 рр. Львів, 1996. 173 с.
2. Баран А. Виборче законодавство Австрійської (Австро-Угорської) монархії (1848–1918 рр.). Юридичний науковий електронний журнал. 2014. № 4. URL: http://lsej.org.ua/4_2014/13.pdf.
3. Баран А. Реалізація законодавства Австро-Угорщини щодо загального виборчого права в східній Галичині на поч. XX ст. Актуальні проблеми правознавства. 2017. № 3. С. 10–14. URL: <http://appj.tneu.edu.ua/index.php/appj/article/view/157/158>.
4. Баран А. Виборча кампанія у Галичині до австрійського парламенту в 1907 р.: перебіг та результати. Митна справа: наук.-аналіт. журнал. 2012. № 4 (82). Ч. 1. Кн. 1 (липень – серпень). С. 9–19.
5. Батенко Т. До історії формувань виборчої системи в Галичині. Республіканець. 1994. № № 3–4. С. 35–39.
6. Лин Л. Організація роботи та правовий статус апарату Галицького крайового сейму (1861–1918 рр.). Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія «Право». 2011. Вип. 4. С. 163–171.
7. Лин Л. Практична реалізація норм виборчого законодавства імперії Габсбургів (на прикладі виборчої кампанії до Галицького крайового сейму 1870 р.) Університетські наукові записки: часопис Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. 2012. Вип. 6. С. 190–197.
8. Кульчицький В. Державний лад і право в Галичині (у другій половині XIX – на початку XX ст.). Львів, 1965. 82 с.
9. Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918: з ілюстраціями на підставі споминів і документів. Ч. 2. Львів: накладом автора, 1929. С. 289–776 с.

10. Мельник І. Реформа Галицького сейму. URL: <https://zbruc.eu/node/18758>.
11. Питльована В. Галицький становий сейм у державному апараті Австрії (1775–1848 рр.). URL: <http://radnuk.info/home/24542-----17751848---.html>.
12. Ременяк О. Між централізмом і федералізацією. Австрійська модель децентралізації публічної влади Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки. 2016. № 855. С. 361–366. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2016_855_57.
13. ЦДІАЛ. Ф. 309. Т. 4. Оп. 1. Спр. 2530. 15 арк.
14. Шимов Я. Австро-Венгерская империя. М.: Эксмо, 2003. 608 с.
15. Grodziski S. W krolewstwie Galicji i Lodomerii. Kraków, 1976. 302 s.

КОВАЛЬ Т. В.,

кандидат історичних наук,
старший викладач
кафедри державно-правових дисциплін
(Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького)

УДК 342.72/.73 (477) + (4)

ОМБУДСМАН ІЗ ПРАВ СТУДЕНТІВ: ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД

Статтю присвячено вивченню вітчизняного та європейського досвіду діяльності омбудсмана із прав студентів. Автор досліджує історію інституту, його організаційні форми, особливості призначення на посаду студентського омбудсмана, основні повноваження та напрями роботи.

Ключові слова: омбудсман, освітній омбудсман, уповноважений із прав студентів.

Статья посвящена изучению отечественного и европейского опыта деятельности омбудсмана по правам студентов. Автор исследует историю института, его организационные формы, особенности назначения на должность студенческого омбудсмана, основные полномочия и направления работы.

Ключевые слова: омбудсмен, образовательный омбудсмен, уполномоченный по правам студентов.

The article is devoted to the study of domestic and foreign experience of student rights ombudsman activity. The author investigates higher education ombudsman institution history, its organisational forms, appointment specificities, competence and main activities.

Key words: ombudsman, educational ombudsman, commissioner on student rights.

Вступ. Сучасний етап реформування освіти в Україні є складним та багатоаспектним явищем. Процес утвердження нової української школи пов'язаний зі змінами в різних сферах суспільного життя, зокрема в правовій. Однією з новацій, передбачених Законом України «Про освіту» від 5 вересня 2017 р., є запровадження посади освітнього омбудсмана,

